

Весці БДПУ

Штоквартальны навукова-метадычны часопіс.
Выдаецца з чэрвеня 1994 г.

№ 2(60) 2009

СЕРЫЯ 2.
Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія.
Эканоміка. Культуралогія

Змест

Галоўны рэдактар

П.Дз. Кухарчык

Рэдакцыйная калегія:

В.В. Бушчык
(нам. галоўнага рэдактара)

Л.М. Давыдзенка

А.В. Данільчанка

А.П. Жытко

М.М. Забаўскі

Л.М. Каранеўская
(адк. сакратар)

І.В. Катляроў

П.В. Кікель

Г.А. Космач

Н.І. Кунгурава

А.М. Люты

У.А. Мельнік

А.І. Смолік

С.В. Снапкоўская

А.С. Цернавы

В.В. Шынкароў

Гісторыя

Да 65-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў

Жылінскі М.Г. Дзейнасць партызан і падпольшчыкаў Беларусі па зрыве германскіх планаў у галіне адукацыі..... 4

Бязлелкін Я.П. Палітыка германскіх акупантаў у сферы адукацыі і культуры на тэрыторыі Беларусі ў 1941–1944 гг. (па матэрыялах англа-амерыканскай гістарыяграфіі)..... 15

Скок В.П. Амерыканская зона акупацыі Германіі: адміністрацыя і кіраванне. 1945–1949 гг. 18

Варывончык І.В. ЗША ў Другой сусветнай вайне: праблемы ўнутранага развіцця..... 21

Талкачоў А.В. Палітыка Вялікабрытаніі па германскім пытанні ў 1957–1959 гг. 25

♦ ♦ ♦

Якаўчук В.І. Фарміраванне дзяржаўнага апарату ў заходніх губернях Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст. 29

Клепікаў М.Я. Захаванне культурна-гістарычнай спадчыны Беларусі ў пачатку 20-х гг. XX ст. 33

Цуба М.В. Грамадска-палітычныя накірункі дзейнасці эсэраўскіх арганізацый у Беларусі падчас Першай сусветнай вайны (жнівень 1914 – люты 1917 г.) 37

Лютая А.Э. Працы айчынных даследчыкаў па гістарыяграфіі сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі другой паловы XVIII – першай паловы XIX ст. 40

Драздова К.А. Роля і месца банкаў у сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі (1861–1914 гг.)..... 44

Філасофія

Малчанаў П.Ю. Сацыякультурныя ўмовы фарміравання сінергетыкі як агульнанавуковага метаду даследавання..... 49

Паліталогія

Зенчанка В.А., Сарокін А.А. Феномен таталітарызму і сучаснасць..... 53

Цыганоў А.Р., Падкапаеў В.В. Беларуска-кітайскае навукова-тэхнічнае супрацоўніцтва: вопыт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі і асноўныя напрамкі развіцця..... 57

Кізіма С.А. Заходні глабалізацыйны праект: патэнцыял і перспектывы ажыццяўлення..... 62

Дзмітрук Ю.У. Некаторыя аспекты стану рэлігійнасці ва Узброеных Сілах Рэспублікі Беларусь..... 65

Сацыялогія

Кунгурава Н.І., Цо Лінь. Сацыяльная работа ў Кітаі: асаблівасці фарміравання..... 70

ПАЛІТАЛОГІЯ

УДК 32.001

В.А. Зенчанка,
кандыдат філасофскіх навук, дацэнт кафедры паліталогіі і права БДПУ;
А.А. Сарокін,
студэнт III курса гістарычнага факультэта БДПУ

ФЕНОМЕН ТАТАЛІТАРЫЗМУ І СУЧАСНАСЦЬ

Актуальнасць разглядаемай у артыкуле праблемы заключаецца ў тым, што таталітарызм выступае як гістарычная з'ява, характэрная для пэўнага перыяду развіцця грамадства. Многія яго праявы можна назіраць і на сучасным этапе развіцця чалавечай цывілізацыі. *Totalitarызм* (лац. *totalitas* – цэльнасць, лаўната) уяўляе сабой такую сацыяльна-палітычную сістэму, пры якой існуе абсалютны кантроль дзяржавы над усімі сферамі грамадскага жыцця і асобай. Даследаванню феномена таталітарызму прысвечаны шматлікія працы вучоных-грамадазнаўцаў: гісторыкаў, палітолагаў, філосафаў, сацыёлагаў, псіхологаў. Аднак аспект праблемы не знайшоў належнага сістэмнага адлюстравання ў працах як замежных, так і айчынных навукоўцаў. Мэта даследавання – высвятленне перадумоў узнікнення разглядаемага ў артыкуле феномена, яго сутнасці і аналіз развіцця таталітарных тэндэнцый у сучасных умовах як у сферы міжнародных адносін, так і ў грамадскім жыцці шэрага краін, у тым ліку тых, якія лічацца дэмакратычнымі.

Нягледзячы на тое, што большасць даследчыкаў лічаць таталітарызм рэальнасцю XX ст., яго ідэйныя вытокі, ідэі, магчымасці і неабходнасці падпарадкавання часткі цэламу, індывіда дзяржаве, а таксама татальнай упраўляемасці грамадствам маюць старажытныя гістарычныя карані. Так, яшчэ ў V ст. да н. э. Геракліт адзначаў, што, валодаючы мудрасцю, дасканалымі ведамі, можна кіраваць несумненна ўсімі рэчамі. Дастаткова дэталёвае абгрунтаванне таталітарных мадэлі дзяржавы атрымалі ў працах Платона, Т. Мора, Т. Кампанелы, Г. Бабефа, Сен-Сімона, Ж.Ж. Русо, Фіхтэ, Гегеля, Маркса і іншых мысліцеляў.

Аднак рэальнае ўвасабленне таталітарных мадэлей сацыяльна-палітычнай арганізацыі грамадства стала магчымым толькі ў пэўных сацыяльных умовах. Да іх можна аднесці індустрыяльную стадыю развіцця грамадства з яе рацыяналізацыяй усіх бакоў жыцця: узростанне ролі дзяржавы ў рэгуляванні грамадскіх адносін (этафізм), стварэнне сістэмы масавых камунікацый як сродку сістэматычнага ідэалагічнага ўплыву на свядомасць насельніцтва, усеабдымнага кант-

ролю за асобай, імкненне людзей знайсці абарону ад адзіноты ва ўмовах рыначнай стыхіі і бездухоўнасці, у новых ідэалагічных каштоўнасцях і калектывісцкіх формах арганізацыі жыцця.

Прыкметы таталітарызму абстрагуюцца ў перыяды сацыяльна-эканамічных крызісаў, чым рэзка павялічваюць колькасць маргінальных і люмпенізаваных груп насельніцтва, для якіх характэрна псіхалагічная незадаволенасць існуючым грамадскім ладам. Менавіта маргіналы складаюць у першую чаргу сацыяльную базу таталітарных рухаў і носьбітаў таталітарнай ідэалогіі.

Можна вылучыць некалькі этапаў у даследаванні феномена таталітарызму.

Публіцыстычны. Характарызуецца выкарыстаннем гэтага тэрміна ў перадаенны час як палітычнага штампа ў заходняй прэсе ў стаўленні да Італіі, Германіі, а з 1929 г. і да СССР.

Ідэалагічны. Пасля заканчэння Другой сусветнай вайны і стварэння біпалярнага свету дадзены тэрмін часцей за ўсё выкарыстоўваўся ў заходніх краінах як адзін са сродкаў ідэалагічнай барацьбы ў час «халоднай вайны». Такі падыход знайшоў адлюстраванне ў прынятых у ЗША законах «Аб эміграцыі і грамадзянстве» (1952 г.) і «Аб барацьбе з камунізмам» (1954 г.). У гэты перыяд заходнімі навукоўцамі (Ф. Хайека, Х. Арэндт, В. Райх, К. Фрыдрых, З. Бжэзінскі, Э. Фром і інш.) ажыццяўляецца асэнсаванне сутнасці таталітарызму, яго эканамічных, палітычных, духоўна-культурных і псіхалагічных асаблівасцей.

У выніку большасць даследчыкаў прыходзяць да вываду, што асноўнымі рысамі таталітарызму з'яўляюцца наступныя: манаполія ўлады адной палітычнай партыі; панаванне адзінай ідэалогіі, якой надаецца статус афіцыйнай ісціны і месіянскага характару; манаполія дзяржавы над сродкамі масавай інфармацыі; культ правдыра («харызматычнага лідэра»); цэнтралізаваная сістэма кіравання эканомікай; падзел грамадства на «мы» і «яны», «сябры» і «ворагі»; легалізацыя тэрору і сістэмы кантролю за ўсімі сферамі жыцця; актыўная мабілізацыя насельніцтва на выкананне палітычных і сацыяльна-

еканамічних задач з дапамогай усіх інстытутаў і г. д.

Разам з тым галоўным недахопам названых навуковых даследаванняў было тое, што ў большасці з іх тэрмін «таталітарызм» выкарыстоўваецца не толькі ў навуковых, але і ў палітыка-ідэалагічных мэтах для абагульняльнай характарыстыкі любога неліберальнага грамадства: фашызму, нацыянал-сацыялізму, сталінскага камунізму, рэжымаў Пол Пота ў Кампучыі і Хамейні ў Іране.

Сучасны этап вызначаецца асэнсаваннем вынікаў краху біпалярнага свету і паступовай трансфармацыі сутнасці міжнародных адносін ад ідэалагічнай барацьбы часоў «халоднай вайны» да цывілізацыйнага расколу і супрацьстаяння. Ідзе вострая дыскусія вакол феноменаў глабалізацыі, рэгіяналізацыі, вестэрнізацыі і мадэрнізацыі. Большасць заходніх вучоных, як і раней, прытрымліваецца пункта гледжання, што таталітарныя тэндэнцыі характэрны толькі для краін, якія развіваюцца (Паўночная Карэя, Іран, Куба, Лівія і інш.), а не для заходніх дэмакратычных краін.

У той жа час шэраг навукоўцаў, у тым ліку і частка заходніх, абгрунтоўвае тэорыю «ліберальнага таталітарызму», характэрнага для сучаснай заходняй цывілізацыі. Так, па меркаванні сербскага вучонага З. Відаевіча, «таталітарызм узнік не сам па сабе як «інцыдэнт» палітычнай цывілізацыйнай метамарфозы некалькіх заходніх краін, як нешта, што не можа ўзнікнуць зноў. Ён з'яўляецца пастаяннай тэндэнцыяй заходняй цывілізацыі і непазбежным вынікам выраджэння ліберальнай дэмакратыі ва ўзрастаючую мілітарызацыю і неалібералізм у рамках генезісу сучаснага капіталізму... Тое, што заходнія грамадствы сапраўды плюралістычныя, само па сабе не азначае, што ў іх адсутнічае глеба для ўзнікнення і ўмацавання патэнцыялаў і тэндэнцый таталітарызму. Ва ўсякім выпадку, тэзіс аб тым, што з плюралізму апырыры не можа ўзнікнуць таталітарызм, абвергнуты гісторыяй XX ст. [1, с. 42–43].

Сапраўды, у сувязі з крызісам ліберальнай мадэлі палітычнага і сацыяльна-эканамічнага развіцця ў 20–30-х гг. XX ст. у большасці краін Заходняй Еўропы ўсталяваліся дыктатарскія і паўдыктатарскія, фашысцкія і паўфашысцкія рэжымы. Напрыклад, прыход да ўлады Мусаліні завяршыў у Італіі ліберальную зру кіравання Джаліці, гітлераўскі рэжым разбурыў Веймарскую рэспубліку, дыктатар Франка прыйшоў на змену ліберальна-дэмакратычнаму кіраванню Прыма дэ Рыверы і г. д.

Пры аналізе сучасных напрамкаў развіцця заходняга грамадства можна правесці пэўную аналогію з вышэйназванымі гістарычнымі падзеямі. У прыватнасці, шэраг замежных і айчынных даследчыкаў адзначаюць пэўныя праяўленні сіс-

тэмнага крызісу сучаснай тэхнагеннай заходняй цывілізацыі ў сацыяльна-эканамічнай, палітычнай і духоўна-культурнай сферах і нарастанне ў сувязі з гэтым аўтарытарных і таталітарных тэндэнцый. Яны выступаюць у розных формах і мадыфікацыях пад уплывам сучасных умоў і абставін. Пры гэтым таксама трэба мець на ўвазе, што катэгорыі «таталітарызму» і асабліва «сучасны таталітарызм», на наш погляд, яшчэ канчаткова не склаліся як аб'ектыўныя паліталігічныя дэфініцыі з-за ідэалагічна ангажыраванага характару іх трактоўкі многімі даследчыкамі. Акрамя таго, важна адзначыць, што рысы-уласцівыя для класічнай формы таталітарызму не заўсёды прыгодны пры аналізе праяў таталітарных тэндэнцый на сучасным этапе чалавечай гісторыі ў выніку звалюцыі самога грамадства.

Разгледзім канкрэтныя праявы таталітарных тэндэнцый у сучасным свеце.

Так, у сферы міжнародных адносін ЗША ў якасці асновы знешнепалітычнай стратэгі вылучылі і ўзялі на ўзбраенне глабальную геапалітычную дактрыну пабудовы «новага сусветнага парадку» пад эгідай ЗША і Захаду ў цэлым. Яна прадугледжвае поўнае панаванне заходняй цывілізацыі ў ідэалагічнай, палітычнай, ваеннай, эканамічнай, культурнай і інфармацыйнай сферах. Яскравым прыкладам апалагетычнага падыходу да мэт і задач Захаду можа служыць праца амерыканскага палітолага Ф. Факуямы «Канец гісторыі», у якой ён даказвае, што пасля паражэння сацыялістычнай сістэмы ў свеце засталася адна універсальная ідэалогія – ліберальная, а заходняе грамадства паказала сваю перавагу ва ўсіх адносінах. Менавіта таму заходняя цывілізацыя ўяўляе сабой канчатковы пункт чалавечай гісторыі і ўсе краіны свету павінны «вестэрнізавацца», гэта значыць перабудоўвацца на заходні манер уладкавання грамадства.

Для дасягнення ваеннай перавагі праводзіцца палітыка пашырэння НАТО на Усход, павелічэння ваеннага бюджэту, мадэрнізацыя старых і стварэнне новых ваенных баз у розных краінах свету, правядзення ваенных акцый (Югаславія, Афганістан, Ірак і інш.) і г. д. Тыя дзяржавы, што не жадаюць парпарадкоўвацца «новаму сусветнаму парадку», аб'яўляюцца ворагамі дэмакратыі і прылічваюцца да «восі зла», на іх аказваецца ўсебаковы ціск, у тым ліку і з прымяненнем сілавых, узброеных метадаў.

Але ў першую чаргу дамінаванне Захаду ў сучасным свеце грунтуецца на эканамічнай перавазе, выкарыстанні ў сваіх мэтах працэсаў глабалізацыі, фарміравання глабальнай эканомікі. Таталітарызм сучаснасці з эканамічнага пункта гледжання – гэта глабалізацыя манополь, транснацыяналізацыя капіталу і перарастанне ўнутранай сутнасці эксплуатацыі капіта-

лістычнага грамадства ў знешні напрамак. Як адзначае вядомы расійскі вучоны А.А. Зіноўеў, адбылася эвалюцыя звычайнай эканомікі ў «звышэканоміку».

У выніку ў сучасным свеце наглядаецца працэс унікальнай «спецыялізацыі» дзяржаў на дзяржавы-буржуа і дзяржавы-пралетарыі. Самір Амін у сваёй працы «Вірус лібералізму» ў гэтай сувязі падкрэслівае, што тры супольнасці, якія складаюць заходні свет (ЗША, Аб'яднаная Еўропа і Японія), эксплуатауюць астатні свет, выпампоўваючы з яго ўсе рэсурсы і сілы як «д'ябальская помпа». А.А. Зіноўеў, характарызуючы сучасны сусветны рынак, адзначае, што ён па сваёй сутнасці не з'яўляецца эканамічным, бо абаліраецца не на рэальную эканоміку, а на яе складальную спекулятыўную частку. Ён піша: «Глобалізацыя эканомікі дазваляе заходняму свету эксплуатаваць усю планету метадамі, якія па форме выглядаюць эканамічнымі (эквівалентны абмен, свабода прадпрыемства, свабодны рынак і г. д.), а па сутнасці справы не з'яўляюцца такімі» [2, с. 500].

Сфарміраваны агульнапланетарны рыначны механізм не падымае, а знішчае эканоміку адсталых краін, ператварае іх у лепшым выпадку ў сыравінныя прыдаткі высокаразвітых дзяржаў Захаду. І такая сітуацыя адказвае сённяшнім інтарэсам транснацыянальных карпарацый: ім не патрэбна адукаваная перыферыя, здольная да самастойнага развіцця. ТНК выйшлі на новы ўзровень, калі глабальная эканоміка перарастае эканоміку нацыянальную і такім чынам інтэрнацыянальная эканамічная эліта перарастае палітычную эліту нават ва ўласна заходнім свеце. «Наднацыянальныя і глабальныя эканамічныя імперыі і арганізацыі набылі такую сілу, што цяпер ад іх пэўным чынам залежыць лёс эканомікі нацыянальных дзяржаў Захаду, не гаворачы ўжо аб астатнім свеце» [2, с. 500]. Сучаснае геаэканамічнае цывілізацыйнае супрацьстаянне «багатай Поўначы» і «беднага Поўдня» ёсць тэндэнцыя да таталітарызму ў сусветным маштабе, калі панаванне транснацыянальных карпарацый дасягае вышэйшага ўзроўню развіцця манопалізму. Асаблівую актыўнасць у фарміраванні сусветнага таталітарызму праяўляюць ЗША. Расійскі вучоны А.І. Уткін у сувязі з гэтым падкрэслівае: «Больш таго, у Амерыкі маецца інструмент пабудовы такога свету, у якім амерыканская перавага набывае надзейны фундамент. Размова ідзе аб фактары прыватнасці дэмакратычных інстытутаў і аб сістэме ўздзеяння на эканамічнае развіццё свету, якія ствараюць трывалую аснову для працяглага дамінавання адной звышдзяржавы» [3, с. 327].

У той жа час ЗША для падтрымання таталітарнага сусветнага парадку і захавання аднапалярнага свету выкарыстоўваюць не толькі палітычныя і эканамічныя метады, але і карныя

захады супраць тых краін, якія не жадаюць падпарадкоўвацца гэтаму парадку.

Таталітарныя тэндэнцыі наглядаюцца і ў развіцці саміх заходніх краін, што з'яўляецца адначасова сімптомам і вынікам сістэмнага крызісу заходняга грамадства і капіталістычнай эканамічнай сістэмы.

Выкарыстоўваючы фармацыйны і цывілізацыйны падыходы, можна адзначыць, што таталітарызм, які з'явіўся ў сваіх фашысцкіх і камуністычных формах, быў толькі першым, недасканалым варыянтам. Сучасны «неаліберальны» таталітарызм больш замаскіраваны, вытанчаны, што, аднак, не змяняе яго сутнасці.

У эканамічнай сферы наглядаецца паступовае пераўтварэнне эканомікі так званага «рэальнага сектара» ў эканоміку грашовую. Гэты стан значнага разрыву паміж фіктыўнай біржавай эканомікай (яе яшчэ называюць «піяр-эканомікай») і рэальнай вытворчасцю аб'ектыўна прывёў да вялікага фінансава-эканамічнага крызісу, які мы наглядаем сёння. Акрамя таго, таталітарызм сучаснасці выступае як кантроль капіталу за рацыянальнай мабілізацыяй усёй сукупнасці жыццёвага часу чалавека для атрымання яшчэ большага прыбытку і як новы спосаб кіравання хаатычнасцю рынку на пераходным этапе да новай стадыі яго развіцця. Такім чынам адбываецца дэпалітызацыя чалавека, сітуацыя, калі індывід адыходзіць ад палітыкі і ўдзелу ў кіраванні эканомікай, аддае свае праблемы і інтарэсы дзяржаве, пакідае месца толькі нізкім інстынктам спажывання і непрыкрытаму геданізму.

Асноўнай формай арганізацыі палітычнай сістэмы заходняга грамадства выступае дэмакратыя. Аднак карэннай супярэчнасцю ва ўсіх дэмакратычных пабудовах (ад эпохі антычнай Грэцыі і сучаснасцю) з'яўляецца ідэалістычны характар дэмакратыі, які значна адрозніваецца ад рэальнага становішча рэчаў. На сучасным этапе развіцця заходняй цывілізацыі можна наглядць нарастанне фундаментальных супярэчнасцей паміж дэкларуемымі прынцыпамі «Волі, Роўнасці і Братэрства» і рэальнай няроўнасцю, паміж піперіндывідуалізмам «Я» і калектвісцкім «Мы».

У апошні час усё больш ярка праяўляецца крызіс у функцыянаванні інстытутаў прадстаўнічай дэмакратыі. Французскі сацыёлаг А. Мінк прыходзіць да высновы: «На могілках кожнаму сін'ёру свой гонар. Народжаная першай, прадстаўнічая дэмакратыя раней другіх вымушана змагацца за сваё жыццё» [4, с. 380]. Ён прадказвае адносна нядоўгі век існавання прадстаўнічай дэмакратыі ў сувязі з тым, што яна не адпавядае патрабаванням сучаснага свету.

Калі больш падрабязна прааналізаваць канкрэтныя праявы крызісу прадстаўнічай дэмакратыі і ўзмацнення ў выніку гэтага аўтарытарных

і таталітарных тэндэнцый, то можна вылучыць наступныя аспекты дадзенай з'явы. Па-першае, пераважная большасць парламентарыяў і дзяржаўных служачых належыць да вышэйшых і сярэдніх слаёў грамадства. Напрыклад, у Швецыі, Галандыі, Францыі і ЗША выхадцы з асяроддзя рабочага класа складаюць толькі 7 % дзяржаўных служачых і 20 % членаў парламента. Што датычыцца жанчын, то ў складзе эліт гэтых краін іх доля не перавышае 7 %. Акрамя таго, многія члены гэтых эліт паходзяць з сямей, звязаных з палітыкай; 60 % мелі або маюць сваякоў ва ўрадзе [5, с. 133]. У выніку, як лічаць многія даследчыкі, на Захадзе склалася дэмакратыя элітарнай меншасці, калі рэальная ўлада належыць класу палітычных прафесіяналаў, так званай «адміністракратыі». Такім чынам, палітычны плюралізм у гэтых краінах даволі адносны: хутчэй гэта плюралізм для меншасці.

Па-другое, прадстаўнічая сістэма пры любым кіраўніцтве стымулюе развіццё пэўных тэндэнцый да ізаляцыі парламентарыяў ад нізоў. У шэрагу заходніх краін у цяперашні час выразна праяўляецца тэндэнцыя фарміравання саюза ўрадавых органаў і карпарацый (саюзаў прадпрыемстваў, фінансавых колаў і г. д.), які можа выцесніць выбраны народам парламент на другі план, падмяніўшы яго «цэнавым парламентам». У сувязі з гэтым шэраг даследчыкаў адзначае ўзрастанне ролі буйнога бізнесу ў прыняцці палітычных рашэнняў, вызначэнні лёсу выбарчых кампаній, у кіраванні дзяржаўнымі справамі. А.А. Зіноўеў адзначае: «Эканамічная ўлада не мае такую заканадаўча аформленую структуру, як палітычная ўлада. Яна не афішыруе себя. І ўсё ж яна дае аб сабе значыць настолькі адчувальна, што многія тэарэтыкі і ідэолагі лічаць яе галоўнай уладай заходняга грамадства, а дзяржаву яе марыянеткай. Гэта, вядома, перабольшанне, але яно адлюстроўвае рэальнасць. Так што, калі гаварыць аб раздзяленні ўлад у заходнім грамадстве, трэба, у першую чаргу, назваць раздзяленне на палітычную і эканамічную. Думаю, што з цягам часу гэта будзе аформлена і заканадаўча» [6, с. 232].

Аб умацаванні пазіцыі буйнога бізнесу ў структурах палітычнай улады сведчыць, у прыватнасці, і сацыяльны склад парламентарыяў у шэрагу заходніх краін. Так, у Кангрэсе ЗША прадстаўлена да 45 % бізнес-юрыстаў, да 40 % – буйных бізнесменаў, каля 5 % складаюць журналісты, 10 % – вышэйшая адміністрацыйная наменклатура. Прадстаўнікоў ніжэйшага (рабочага) класа ў Кангрэсе ЗША няма [7, с. 81]. Акрамя таго, наглядаецца пазаканстытуцыйнае пашырэнне главы функцый выканаўчай улады і правоў яе кіраўніка.

Па-трэцяе, таталітарныя тэндэнцыі прыводзяць да ўзрастання колькасці груп, якія адлучаны ад прадстаўніцтва і саўдзелу (па расавай,

нацыянальнай, ідэалагічнай і іншых прыкметах, па прычыне адсутнасці грамадзянства і г. д.). Праяўленнем выразнага недэмакратызму з'яўляецца адхіленне шырокіх слаёў грамадзян ад вырашэння праблем, што закранаюць надзённую і муніцыпальную дэмакратыю, іншыя сферы, якія датычацца грамадзянскай самадзейнасці, бо яны аддадзены ў веданне класа палітычных прафесіяналаў.

Па-чацвёртае, у апошнія гады ўсё больш наглядаецца абмежаванне канкурэнтаздольнасці ў партыйнай сістэме, адхіленне ад барацьбы за ўладу новых сацыяльных рухаў, паступовае змяншэнне колькасці масавых палітычных партый і ў выніку ўзрастанне пасіўнасці выбаршчыкаў.

Усё гэта ў сукупнасці сведчыць аб нарастанні крызісных праяў у палітычным жыцці заходніх краін, што з'яўляецца непасрэднай пагрозай для існавання ліберальных дэмакратычных сістэм.

У эпоху панавання гіганцкіх канцэрнаў і бюракратычных структур, іх паступовага зрастання ў адно цэлае канчаткова складваецца з разрозненых індывідаў так званая «масавае грамадства» з аморфнай сацыяльнай структурай. Калі раней чалавек быў у значнай ступені раствораны ў сістэме традыцыйных групавых, мясцовых, рэлігійных і іншых сувязей, то цяпер ён аказаўся адзін на адзін са светам і таму адчувае страту месца ў соцыуме і самога сэнсу існавання.

У гэтых умовах фарміруецца, па вызначэнні шэрага заходніх вучоных, «рыначны чалавек» як аснова ліберальнага таталітарызму, які адчувае сваю нікчэмнасць і бездапаможнасць, а адносіны паміж людзьмі набываюць характар адчуванасці і варожасці. Праблему рыначнага чалавека аналізавалі ў сваіх працах такія вядомыя навукоўцы, як Э. Фром, Г. Маркузе, Ж.П. Сартр, Р. Барт і інш.

Акрамя таго, на Захадзе сфарміраваўся «інфармацыйны таталітарызм». Чалавек у сучасным капіталістычным грамадстве падвяргаецца штодзённа скрытаму інфармацыйнаму прэсінгу, закліканаму стандартызаваць людзей, вымусіць іх адпавядаць той сістэме каштоўнасцей, якую гэта грамадства ў абліччы свайго палітычнага кіраўніцтва абвешчае легітымнай, а таксама стварыць у мас комплекс патрэбнасцей для далейшага працвіцання капіталістычнай эканомікі. У выніку фарміруецца масавы штампаваны светапогляд, які вядзе да з'яўлення «чалавека-масы», «таталітарнага індывіда», «шрубкі» ў татальным механізме дзяржавы-машыны. Пры гэтым шырока выкарыстоўваецца (пры апоры на навейшыя тэхналогіі) маніпуліраванне грамадскай свядомасцю. Створаны магутныя сродкі ўздзеяння на яго – тэлебачанне, радыё, газеты, шоу, рэклама, латарэя і г. д. Менавіта

У.З. Сцёлін падкрэслівае: «Пры гэтым і маніпуліруемая, і самі маніпулятары становяцца заложнікамі масавай культуры і ператвараюцца ў персанажы гіганцкага лялячнага тэатра, спектаклі якога разыгрываюць з чалавекам ім жа пароджаных фантамы» [8, с. 368]. Пад уплывам масавай «аднамернай» культуры і пануючай ідэалогіі таталітарнага лібералізму фарміруецца «агульнапрыняты» характэрнымі рысамі якога з'яўляюцца абмежаванасць самазадавальненні, нянавіць да іншага, усяго арыгінальнага. Г. Маркузе вызначае сутнасць такой псіхалогіі, як фашызмадны тып свядомасці. Прыкладам дзяржавы «скрытага фашызму» ён лічыць ЗША, дзе пануе агрэсіўная большасць.

Такім чынам, у сучасным свеце наглядаецца нараджэнне таталітарных тэндэнцый ва ўсіх сферах грамадскага жыцця – міжнародных адносінах, эканоміцы, палітыцы, духоўнай культуры. Як паказвае аналіз, сучасны таталітарызм па прычыне своеасаблівасці гістарычнага этапа развіцця чалавецтва можа выяўляцца ў іншых формах і праявах, у параўнанні з таталітарызмам у фашызцкім або камуністычным абліччы, аднак пры гэтым яго асноўная сутнасць застаецца нязменнай.

ЛІТАРАТУРА

1. Видолевич, З. Либеральный тоталитаризм / З. Видолевич // Социс. – 2007. – № 12. – С. 39–49.
2. Зиновьев, А.А. На пути к сверхобществу / А.А. Зиновьев. – М.: Астрель, 2008. – 576 с.
3. Уткин, А.И. Подъем и падение Запада / А.И. Уткин. – М.: АСТ Москва, 2008. – 762 с.
4. Антонович, И.И. После современности. Очерк цивилизации модернизма и постмодернизма / И.И. Антонович. – М.: Наука, 1997. – 446 с.
5. Эльберфельд, С. Чиновники и политики: противоречия и конфликты среди элиты в верхних эшелонах системы. / С. Эльберфельд // Политология вчера и сегодня (выпуск третий). – М.: Наука, 1991. – С. 133–142.
6. Зиновьев, А.А. Запад / А.А. Зиновьев. – М.: ЗАО Изд-во «Центрполиграф», 2000. – 509 с.
7. Смехович, Н.В. Политическая элита и политическое лидерство в Беларуси: опыт сравнительного анализа / Н. Смехович // Политическая и социокультурная трансформация в белорусском обществе: материалы Респ. науч.-практ. конф. (г. Минск, 17 нояб. 2006 г.). – Минск: ЗАО «Иппокрена», 2006. – С. 81–83.
8. Кузнецов, А.В., Кузнецов В.В. Социальная философия (практикум) / А.В. Кузнецов, В.В. Кузнецов. – Минск: Асар, 2007. – 832 с.

SUMMARY

The essence and the basic lines of totalitarianism, display of totalitarian tendencies in modern world in various spheres of a public life are analyzed in the article.